

*„Kezembe vészem,
olvasom és arról elmélkedem”*

Frederik

A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai

Sorozatszerkesztő
Bálint Ágnes
Gáborjáni Szabó Botond

*„Kezembe vészem,
olvasom és arról elmélkedem”*

Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75.
és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára

Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények
Debrecen, 2015

A kötetet szerkesztette:
Gáborjáni Szabó Botond, Oláh Róbert

Borítóterv és tördelés:
Mikáczó Kamilla

ISSN 2064-6909
ISBN 978-963-12-1037-8

A kötet elektronikus verziója elérhető lesz
a TTRE Nagykönyvtár honlapján.

A kiadvány a debreceni könyvnyomtatás négy és fél évszázados hagyományait őrző
ALFÖLDI NYOMDA ZRT.-ben készült a 2015. évben
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

TARTALOMJEGYZÉK

Ösztönösség és fegyelem	9
-------------------------------	---

TÖRTÉNELEM, EGYHÁZ- ÉS NEVELÉSTÖRTÉNET

Szabó András: Antitrinitáriusok, reformátusok és jezsuiták Gyulafehérvárott, 1557–1588	11
Győri L. János: A Debreceni Református Kollégium – mint anyaiskola – és a kiskunhalasi református iskolázás évszázados kapcsolatai	22
Kolumbán Vilmos József: A Dési Református Egyházmegye a 17–18. században	42
Kovács Teofil: Hírek Európából. Szilágyi Sámuel peregrinus tudósításai (1728–1732)	56
Hegyi Ádám: Komáromi H. Mihály (1690?–1748) debreceni lelkész prédikációja Mária Terézia cseh királynővé koronázása alkalmából	77
Gáborjáni Szabó Botond: Polgári Mihály és Debrecen. A város szerepe egy 1752-ben felségsértési perbe fogott református lelkész ügyében	92
Kovács Ábrahám: A teljesítményorientált német oktatáson túl. Egy volt edinburghi diák, Felméri Lajos pedagógiai programja	118
Fekete Károly: Csikesz Sándor és a debreceni Egyetemi templom	130

NYOMDÁSZAT-, KÖNYV-, KÖNYVTÁR- ÉS OLVASÁSTÖRTÉNET

Monok István: A bázeli, a genfi és a zürichi könyvkiadás hatása a magyarországi szellemi áramlatok történetének alakulására a 16. században a kortárs könyvtárak vizsgálata tükrében	150
Bánfi Szilvia: Kit ábrázolhatott a debreceni városi nyomda első nyomdászjelvénye, avagy Debrecen város címere?	168
Ősz Sándor Előd: Szegedi Gergely könyvtárának néhány darabjáról	178
Imre Mihály: Herborni kutatások az Alte Bibliothek állományában	189
Perger Péter: Újabb adalék David Pareus magyarországi kapcsolataihoz. Heidelbergi professzorok ajándékozó sorai Lővei Pellionis György kötetében	202
Csorba Dávid: Miskolci Csulyak Gáspár könyvtárának néhány példánya	209

Sipos Gábor: Porcsalmi András iskolai jegyzeteiről. Egy botcsinálta könyvtáros följegyzései	222
V. Ecsedy Judit: A magyar Bésalél. Páldi Székely István kolozsvári nyomdász grafikai munkássága	226
Oláh Róbert: Bod Péter könyvei a Debreceni Református Kollégiumban	243

IRODALOM-, NYELV- ÉS KUTATÁSTÖRTÉNET

A. Molnár Ferenc: Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a mai magyar evangélikus énekeskönyvben	269
Petróczi Éva: Csúzi Cseh Jakab losonci–debreceni lelkipásztor három verses laudáció tükrében	286
P. Vásárhelyi Judit: Caspar Sibeliusz magyar nyelvű imádságai	295
Fazakas Gergely Tamás: Egy levéltáros hagyatéka: Markos András alig ismert kutatásai. Árva Bethlen Katáról, Bod Péterről és Málnási Lászlóról	302

BIBLIAFILOLÓGIA

Karasszon István: Az Ószövetség magyarázata – negyven éve és most	322
Kustár Zoltán: Wáw explicativum a 20. századi magyar protestáns bibliafordításokban	336

EGYHÁZZENE

Karasszon Dezső: „Ite in vineam meam...” A dramatikus megjelenítés példái az Isztambuli Antifónáléban	356
H. Hubert Gabriella: A Martjanska pesmarica (<i>Martyánci énekeskönyv</i>) és a 16–17. századi magyar gyülekezeti énekek	368
Szabadi István: Zoványi György és a református énekeskönyv. Újabb adalékok az énekeskönyv-revízió 1729-es kísérletéhez	385
Kurta József: A Küküllői Passionális Lamentációjának szövegforrásai	416
Kinczler Zsuzsanna: Minden lélek dicsérje az Urat! Felix Mendelssohn Bartholdy: Lobgesang	431

BIBLIOGRÁFIA

Fekete Csaba fontosabb kiadványai és tanulmányai (válogatás)	437
--	-----

Fekete Károly

CSIKESZ SÁNDOR ÉS A DEBRECENI EGYETEMI TEMPLOM

Az Egyetemi templom felépítésének terve már a Debreceni Egyetem 1912-ben történt megalapítását megelőző tárgyalásoktól kezdve folyamatosan napirenden volt. A megvalósításhoz a végső impulzust a Debreceni Református Kollégium 400 éves jubileumának méltó megünneplése adta.

Az ünnepségek előkészítő bizottságának előadója Csikesz Sándor professzor volt, aki már 1935-ben kezdeményezte a jubileum méltó megünneplését. Juhász Géza jellemzése szerint: Csikesz „szinte rejtelmes rajongással szerette a leglegendásabb magyar iskolát. Világraszóló fénnel akarta négyszázados jubileumát megünnepelni. Világfordulat kellett hozzá, hogy meggátolja terve megvalósulását. Még így is mulhatatlan alkotásokkal, kezdeményekkel írta be a nevét az Alma Mater történetébe.”¹

Baltazár Dezső püspök bizalmát és támogatását élvezve Csikesz jelentős állami támogatást szerzett, és maradandó létesítmények születtek, illetve nagy beruházások kezdődtek el a nevezetes esztendő alkalmából: a Diakónisszaképző Intézet és az Egyetemi templom építése, művészeti alkotások elhelyezése a Kollégium árkádjai alatt, tudományos kollégiumtörténeti kötetek kiadása Révész Imre szerkesztésében és Zsigmond Ferenc művének megjelentetése ismeretterjesztő céllal. Az egyetem előtti térre ekkor kerültek azok a szobrok, amelyek a Debrecenhez kötődő négy szellemi nagyság és jeles reformátor alakját idézik meg: Melius Juhász Pétert (Füredi Richárd), Huszár Gált (Ohman Béla), Komáromi Csipkés Györgyöt (Kisfaludy Strobl Zsigmond) és Szenci Molnár Albertet (Pásztor János) ábrázoló alkotások.² A Tiszántúli Református Egyházkerület harminchat külföldi tudósnak adományozott tiszteletbeli kollégiumi tanári díszoklevelet.³ Révész Imre dékán vezetésével a Hittudományi Kar tanárai kilenc neves teológiai professzort választottak díszdoktorrá.⁴

A nagyszabású jubileumi ünnepségsorozat tervezett időpontja 1938. október 4–5. volt. A program nemzetköziségét azonban megghiúsította a müncheni négyhatalmi

¹ JUHÁSZ Géza, *Csikesz Sándor 1886–1940: Megemlékezés = Csikesz Sándor emlékkönyvek*, 1, szerk. MÓDIS László, Debrecen, Csikesz Sándor tanítványai és barátai, 1940, 7.

² Az elsőként felavatott szobor a Melius Juhász Péteré volt (1933/34. tanév), amelyet követett a többi avatása 1939. április 27-én.

³ *Tiszteletbeli doktorok és professzorok*, Lelkészegyesület, (XXXI)1938/39–40, 317.

⁴ Eugene Choisy (Genf), William Alexander Curtis (Edinburgh), Ludwig Köhler (Zürich), John Alexander Mackay (szeminárium igazgató – Princeton), Herman Theodorus Obbink (Utrecht), Johannes Severijn (Utrecht), Friedrich Karl Schumann (Halle-Wittenberg), William Temple (York érseke), Otto Weber (Göttingen).

tárgyalás, amely a Csehszlovákiával szembeni német területi követelések jóváhagyásával igen feszült európai helyzetet teremtett, s a külföldi vendégek, küldöttségek útja ellehetetlenült. A házi ünnepség (1938. október 4.)⁵ után többször próbáltak megfelelő időpontot kijelölni, de azok esetében sem változott az európai politikai helyzet.⁶

A Debreceni Egyetem tanácsa Templomépítő Bizottságot hozott létre, amelynek elnöke Maklár Károly püspök volt, ügyvezető elnöke Makkai Sándor egyetemi tanár, előadója Csikesz Sándor egyetemi tanár, tagjai: Kölcsény Sándor polgármester, Vásáry István ny. polgármester, Juhász Nagy Sándor egyházi főjegyző voltak. A bizottság meghívott tagjai voltak: az Iparügyi Minisztérium magasépítési osztálya, a Magyar Mérnök és Építészegylet, a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége, a Magánmérnökök Országos Szövetsége, Debrecen város műszaki osztályának vezetője és a Templomépítő Bizottság meghívott műszaki képviselője.

A Debreceni Református Kollégium Jubileumi Végrehajtó Bizottsága 1938 januárjában Csikesz Sándor teológiai professzor szakmai irányításával megfogalmazta és közzétette a tervpályázati kiírást és a tervezési irányelveket.⁷ Csikesz minden ízében átgondolta a debreceni Egyetemi templom építésének teológiai, elvi, református liturgiatudományi hátterét.

Az országos pályázatra tizenegy pályaterv érkezett. Az első díjat a „Melius” jelíggel beadott terv nyerte el, amelyet Borsos József (1875–1952), Debrecen város főépítésze adott be, így a kiviteli terv elkészítésével és az építkezés művezetésével őt bízta meg a bizottság.

A templomot tervező Borsos József⁸ egy hozzá méltó felkészültségű teológiai szakteknétyt kapott Csikesz Sándorban, akivel kemény vitákat folytattak a Templomépítő Bizottságban. Éppen ezért Borsos József némi keserűséggel írt és emlékezett a debreceni Egyetemi templom tervezésére kiírt tervpályázat után. Hiába nyerte el és építette fel a templomot, és vált mára emblematicussá az épület, az esetről esetre felvetett művészi ötletek, alternatívát kínáló javaslatok nem találtak fogékonyagra a templomépítést felügyelő Jubileumi Végrehajtó Bizottság előtt. A Debreceni Képes Kalendárium 1940-ik esztendőre kiadott kötetében saját temploma bemutatására kérték Borsost, de szinte minden bekezdésben sérelmezett valamit. A templom elhelyezésével kapcsolatban bántotta, hogy nem az általa megjelölt, az egyetem épülettömbjétől sokkal távolabbi helyre került az épület (az egykori Tisza István tér és Vilmos császár körút találkozásához, az egyetemi telek sarkára): „A szakkörök is állást foglaltak javaslatom mellett és mégis... Hasonlóképpen eredménytelen volt a templom külsejének és anyagának megváltoztatására vonatkozó előterjesztésem ...

⁵ A jubileumi ünnepségek szervezése közben meghalt Baltazár Dezső püspök, utódja, Maklár Károly püspök pedig kevéssel a jeles napok előtt hunyt el, ezért a szerényebb körülmények között megtartott ünnepséget a teológiai tanárból püspöknek választott Révész Imre vezette le.

⁶ A jubileumhoz l. CSOHÁNY János, *A Kollégium története 1914–1950 között = A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 276–279.

⁷ TtREL I. 8. b. 16.

⁸ Munkásságához l. RÁCZ Zoltán, *Borsos József és Debrecen korai modern építésze*, Debrecen, Csokonai, 1990.

Sem a karcagi világos klinkerkiképzés, sem az egész templom homokkő burkolása nem valósulhatott meg, hanem a templom külsejét az egyetemnek – építészek szerint – már a megépítés idején is avult, német barokk homlokzatához kellett hangolni és vakolni! Az ilyen megkötöttség mellett született homlokzatban alig maradt meg valami az időszerű elgondolásomból, amely a klinker, illetve kőhomlokzat nagyvonalúságában és sima felületei nemes arányában nyert kifejezést. Az előírt dór oszlop, konzolos főpárkány sem rontja le azonban a hatalmas nyílások megkapó harmóniáját és a templom tömegének nagyvonalú tagozását, melyet a sudár torony szerencsés arányaival mégiscsak kiemel és érvényesít az egyetem nagy tömegével szemben.”⁹ Az építész túlzott megkötésnek érezte a Református Kollégium külsejét idéző tympanon és oszlopsor homlokzatba komponálását és még sorolhatnánk... Borsos panaszáradatát hatásoosan foglalja össze az életművét kutató Rácz Zoltán építész megfogalmazása: „Így valójában, amikor Borsos Egyetemi templomáról esik szó, tudatában kell lennünk, hogy ez nem a kitűnő építész akaratát, művészi hitét tükröző mű.”¹⁰

Visszatekintve, akkor tudjuk helyére tenni ennek a nem felhőtlen örömmel végzett építészeti munkának a jelentőségét és a Borsos-életműben való elhelyezkedését is, valamint a magyar templomépítészletben elfoglalt rangját, ha az építészeti-tervezői-szakmai kérdések és megoldások megvizsgálása mellett feltárul előttünk a templomépítés teológiai, elvi, református liturgiatudományi háttere.

Borsos a korábbi és a későbbi templomtervezéseinél sem szülővárosában, Hódmezővásárhelyen (Susán, református templom és lelkészlak – 1909), sem Szegeden (Honvéd téri református templom – 1941–1944) nem találkozott olyan kaliberű gyakorlati teológus szakemberrel, mint Csikesz Sándor professzor volt.

Csikesz lelképásztori évein túl a Debreceni Egyetem főépületének építkezései alatt is komoly jártasságot szerzett az építészletben. Az 1931/32. tanévben érkezett el az új központi épület berendezésének és az átköltözésnek az időszaka.¹¹ Csikesz Sándort a Hittudományi Kar építési referenseként azzal bízta meg a rektor, hogy gondolja át és készítse elő az auditorium maximum berendezését.¹² Csikesz tervezeteket készített és képviselte a kar érdekeit a helyiségek elosztásánál. A fejleményekről folyamatosan tájékoztatta a Kari Tanácsot.¹³

Csikesznek világos és pontos helyzetismerete volt a református egyház templom-építészetről, hiszen az első világháború után templomépítő lázban égett a magyar református egyház. Így volt ez Debrecenben is, amikor pár év alatt több református templom is épült. Csikesz, látva az olykor sem művészeti, sem gyakorlati teológiai szempontból nem sikeres új alkotásokat, beledolgozta magát a templomépítészletbe, hogy ezzel kapcsolatban is jobban tudja tanítani diákjait, és tudja szaktekintély-

⁹ BORSOS József, *A debreceni egyetemi református templom*, Debreceni Képes Kalendárium az 1940-ik szökö esztendőre, XL. évf., 143.

¹⁰ RÁCS, i. m., 92.

¹¹ DE HTK 1931/32. Jkv. – 1931. október 3. II. rendes ülés, 94. szám.

¹² DE HTK 1931/32. Jkv. – 1932. január 30. VI. rendes ülés, 245. szám; 1933. május 24. XII. rendes ülés, 318. szám.

¹³ DE HTK 1931/32. Jkv. – 1932. január 30. VI. rendes ülés, 244–245. szám; 1932. április 28. IX. rendes ülés, 371–372. szám.

ként befolyásolni lelkész kollégáit és feletteseit. Már az 1934-ben elmondott dékáni évzáró értekezésében megállapította: „Ennek az építő láznak a református egyház liturgiális irányelveivel egészséges fejlődésre utat jelölni úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból égető szükség.”¹⁴ Nem véletlen, hogy 1933 tavaszán az Egyetemes Konvent az ő előterjesztésére hozta meg határozatát (39/1933) a magyar református templomépítés liturgiai és művészi szempontból való fokozottabb ellenőrzéséről: a felettes egyházi testületek a templomépítési tervek felülvizsgálatánál „alakítsanak néhány kiváló és szolgálatkész szakértőből egy olyan bizottságot, mely az egyház-községek kérésére a templomépítési terveket felülvizsgálja s egyes konkrét esetekben tanácsokat ad. Egyebekben pedig utasítsák a kerületek az egyházmegyéket, hogy a templomépítési tervek jóváhagyásánál legyenek különös tekintettel a liturgiai és művészi szempontokra is, s gondoskodjanak róla, hogy e tekintetben is szakértő és megbízható vélemények kerüljenek az egyházmegyei közgyűlés elé”.¹⁵

A liturgika tantárgy oktatásakor Csikesz Sándor kiemelt területként kezelte az egyházművészetet. Az oktatásban ez azt jelentette, hogy nagy hangsúlyt helyezett a paramentikára, a templomépítészet történetére és problematikájára, különösen is a református templomok berendezésével kapcsolatos anyagrészre. E tárgykörben született *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei*¹⁶ című 1934-es dékáni értekezése. Csikesz tanulmányában áttekintette a bibliai, hitvallási és vallástörténeti érveket, amelyekből néhány olyan teológiai szempontot szűrt le, amelyekre a református istentiszteleti helyek építészeti megoldásainál figyelemmel kell lenni. A külső-belső ízléstelenséggel és igénytelenséggel szembeállítja a keresztyén gyülekezet örvendezését (*charis*) elősegítő helyes megoldásokat: „megfelelő bibliai föliratok, harmonikus, örvendező ritmusú éneklés, az idvezítő kegyelemért himnusi szárnyalású imádság, s boldog ragyogó belső bizonyágtétel az igehirdetésben, s nem utolsósorban a magatürtőztető és alázatosan szerény, de lelkes orgona-kíséret elősegítheti ezt a charisztikus, agalliasztikus vonást.”¹⁷ Csikesz értekezése csupán kivonata annak a terjedelmes és részletes bemutatásnak, amit diákjainak évről évre leadott egyetemi liturgika-előadásain és számon kért tőlük a vizsgákon. Részletesen kitért a templomépítés szempontjaira: a telekválasztásra, a méret meghatározására, az elhelyezésre, az anyagbeszerzésre, a gyűjtésre, a közmunkára, a körültekintő építészeti tervezésre, a munkafolyamatokra, a restaurálásra, az egyházi iparművészetre, különös tekintettel a paramentumokra.¹⁸

Ha összevetjük a tervpályázati kiírást, a tervezési irányelveket és Csikesz egyetemi előadásait, amelyekben ujjhegyre szedte a református templomépítészet kívá-

¹⁴ CSIKESZ Sándor, *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei* = *Csikesz Sándor emlékkönyvek*, 5, szerk. MÓDIS László, Debrecen, Csikesz Sándor tanítványai és barátai, 1943, 126.

¹⁵ A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1933. évi május hó 3–5. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve, Budapest, 1933/39, 16.

¹⁶ Megjelent: *Csikesz Sándor emlékkönyvek*, 5..., i. m., 125–141, valamint a Debreceni Egyetem 1933–34. évről szóló évkönyvében.

¹⁷ *Csikesz Sándor emlékkönyvek*, 5..., i. m., 138.

¹⁸ CSIKESZ Sándor, *Liturgika* 1936/37. tanév II. félév, órai jegyzet, kézirat. TtREK R 4081.

nalmait, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy az elvárások egyeznek. Egyértelműen látszik az a törekvés, hogy Csikesz a debreceni Egyetemi templomot minden szempontból mintapéületnek szánta és mércéül akarta állítani a jövődől elkész-nemzedék elé. Ez tökéletesen beleillett abba a Csikesz-féle igyekezetbe, amely miatt az 1926/27. tanévben azt indítványozta, hogy állítsa fel a debreceni Hittudományi Kar a Liturgiai Intézetet.¹⁹ A vallás- és közoktatásügyi miniszternek szánt indítvány az alábbi volt: „Tekintettel arra, hogy egyházunk nyilvános belső élete istentiszteletben, szertartásaiban, igehirdetésében mutatkozik, s így életkérdés, hogy a jövődől elkész generáció ezekben minél alaposabb elméleti és gyakorlati kiképzést szerez-hessen; tekintettel arra, hogy a belső komolysággal, minden zökkenő, gikszer és balfogás nélkül végzett áhítatos egyház-szertartás óriási nemzetnevelő hatása van.”

Kimondja a Hittudományi Kar egy liturgikai intézet sürgős létesítését, hogy a jövő, 1926/27. tanévtől kezdve a liturgikai intézet a Hittudományi Kar kebelében működését megkezdhesse. Vezetőjévé Csikesz Sándor egyetemi ny. r. tanár választatik. – „Az intézet főadata a Hittudományi Kar hallgatóit úgy elméletileg, mint gyakorlatilag kiképezni, hogy növendékei mint képzett liturgusok, igehirdetők megfelel-hessenek hivatásuknak. Eszközeik: a létesítendő liturgiai könyvtár és depositarium a szükséges szerelvények liturgusi öltözékek (papi fővegek, palástok, elkész tógák, cingulus, stb.) úgyszintén a más felekezetek liturgiájának megbecsülése, szemléltetése és jelentőségének megértetési szempontjából azokat eredetiben, vagy viasz, esetleg papírmásé modellekben, képes ábrázolatokban, szemléltető tárgyak, keresztelei pa-ramentumok, úrvacsora kiszolgáltatói szent edények, terítők, egyéb egyház-szertar-tási eszközök, harmónium, úrasztala, hordozható szószerk, stb. megőrzésére. Az inté-zet igazgatójának vezetése alatt egy berendelt állami református vallástanáító elkész, mint tanársegéd, közreműködésével vezetett elméleti és gyakorlati munkálatok.”²⁰

A támogatást megkapta a kar, és fel is állt az intézet. 1932-ben ismételten koncepc-ionális megoldással állt elő, s „az egyetemi mintaisztentisztelet”-re adott javaslatot. Szeretett volna beállítatni két egyetemi gyakornokot a tervezett istentiszteletek igényes lebonyolításához. Egyrészt az adminisztratív-liturgiális, másrészt az egyházze-nei-liturgiális teendők végzését bízta volna rájuk. A kar tagjainak ez nem nyerte el a tetszését, ezért Csikesz visszavonta javaslatát.²¹

¹⁹ DE HTK 1925/26. Jkv. – 1925. május 21. XIII. rendes ülés, 280. szám; 1927/28. Jkv. – 1927. szeptember 20., I. rendes ülés, 11. szám.

²⁰ TtREK R 4162. Az indítvány dátuma: Debrecen, 1926. május hó 17.

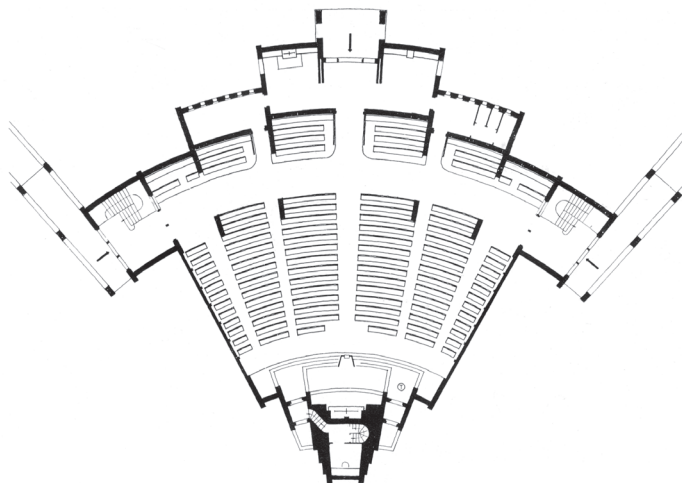
²¹ Csikesz a dékánnak írta, s a 278. szám alatt szó szerint idézi a Jkv. (1933. február 22. a bead-vány kelte): „Miután két egyetemi gyakornok a tervezett istentiszteletek tartása céljából egyfe-lől az adminisztratív liturgiális, másfelől az egyházzenei liturgiális teendők végzésére a vezető professzor mellé okvetlenül szükséges s miután ezeknek teljes egyetemi végzettségű egyéneknek kell lenni (mert különben megtörténik, hogy esetleg vagy liturgikát, vagy homiletikát nem is hallgattak légyen), s miután ezeknek valamelyes díjazása csak az egyházi felsőbbség hozzájárú-lásával biztosítható a mai nehéz gazdasági viszonyok között: ezekhez a feltételekhez ragaszkod-nom kell. Ezeket a feltételeket a kar több tagja teljesíthetetlennek találja s így számomra egy munkatöbblet önfeláldozó elvállalása illuzóriussá vált.”

Csikesz Sándor ennek a liturgikus tapasztalatszerzésnek és műhelymunkának a betetőződésére szánta az Egyetemi templom külső-belső, építészeti és belsőépítészeti, egyházzenei és díszítőművészeti szimbolikáját.

Az általános templomi funkció kialakítása mellett Csikesznek az volt a célja, hogy aki a Debreceni Egyetem Hittudományi Karán tanul, az egy olyan templom-kon koncepcióval találkozzon, amely a modern gyülekezetépítés helyszínének paradigmája lehet. Nem csupán egy hagyományos templom, hanem egy többfunkciós épületegyüttes lebegett a szeme előtt, amely a gyülekezet hitéleti centrumaként szolgál. Aki bejárja, megismeri, és akinek élménye lesz ez a templom, az megtudhatja, hogy milyennek kell lennie a korszerű református templomnak.

Csikesz elképzelése szerint az Egyetemi templom számos helyisége, foglalkoztatóterme koncertekre, konferenciákra, találkozásokra alkalmas, összenyitható és szeparálható terei annak demonstrálására szolgáltak, hogy itt a hallgatók a gyülekezeti munka minden ágát valóságosan kipróbálhatják és gyakorolhatják.

Ismerte a templómépítészet nyugati irányzatait, tendenciáit. Külföldi útjain ebből a szempontból is nyitott szemmel járt. Diákjainak tanította az angolszász, a skandináv, a német, a svájci és a holland templómépítészetet. A Nagykönyvtár Kézirat-tárában az Egyetemi templommal kapcsolatos dokumentumok között megtalálható az Otto Bartning (1883–1959) professzor 1932-ben, Berlin-Charlottenburgban felépített Gustav-Adolf Kirchéjének leírása és bemutatása.²² Otto Bartning a két világháború közötti protestáns centrális templómépítészeti kiváló alakja volt.²³ Bartning a centrális irányultság elvét a berlini Gustav-Adolf-templom legyező alakú terének kialakításával fejlesztette tovább.

²² TtREK R 2811/42. *Die Gustav-Adolf-Kirche in Berlin-Charlottenburg, Baubericht*, Hrsggeben vom Kunstdienst, Berlin, Spandau, Elsner, 1934.

²³ Otto Bartning (1883–1959) német evangélikus építész volt. Mintegy 125 templomot tervezett. A modern templómépítészetről vallott elveit a *Vom neuen Kirchbau* (Berlin, Bruno Cassirer Verl., 1919) című művében fejtette ki.

Otto Bartning templomfelfogása fontos szerepet játszott abban a spirituális megújulásban, amely az egyfunkciós épületek helyett a gyülekezeti központok többreterít térigényének kielégítésére törekedett. Mindezt egyszerű, átlátható, térelválasztással variálható, puritán építészeti formanyelv megvalósításával tette, a templomtér és a közösségi életter egy épületegyüttesen belüli összekapcsolásával.²⁴ Krähling János szerint: „A XVI. századtól a reformáció elvileg változtatta meg a szakrális tér értelmezését, amikor megfogalmazta azt a követelményt, hogy a liturgikus tér csak akkor létezik, ha benne az istentiszteleten együtt van a gyülekezet, ugyanakkor az épület és berendezési tárgyai, sőt maga a liturgia is elvesztette önmagában való szentségi jellegét. Ez a radikális szakítás az ősi keresztény hagyománnyal szegényebbé tette a reformált egyházak templomépítészetét, ugyanakkor a megújulás, a kísérletezés lehetőségét is megteremtette. A gyülekezeti központ építészeti jelenségének háttérében lényegében ez a reformatori alapvetés áll, a gyülekezetnek mint a »szentek közösségének« megfelelő épület megalkotása.”²⁵

Csikesz ismerte ennek az építészetnek az eredményeit, s általában a németországi liturgikus mozgalmakat, különösen is az istentiszteleti szimbolizmust magasra emelő berneucheni mozgalmat és Paul Tillichnek az istentiszteleti szimbolizmusról szóló fejtegetéseit.

Ilyen elvek szerint készült az ő irányításával a Debrecen-Kossuth utcai templom belső díszítése Haranghy Jenő (1894–1951) képeivel²⁶ és a debreceni Egyetemi templom tervei. Az oktatáson túl demonstratív példát adott Csikesz az 1934-ben Budapesten általa szervezett Országos Református Kiállítás lebonyolításával, amely reflektorfénybe állította a református egyházművészet és műemlékvédelem kérdését. Csikesz egyik álma az volt, hogy a kiállítás anyagának felhasználásával létrehozza Debrecenben az Országos Református Múzeumot.

Visszatérve a református elvek szerinti templomépítészetre, Csikesz három fontos kíváncsalm megvalósítását tartotta fontosnak: az *akusztika*, a *horasztika* és a *dinamika* szabályszerűségének²⁷ érvényesülését:

1. Az istentiszteleti hely úgy legyen megépítve, hogy az istentiszteleti cselekményeket mindenki hallhassa és megérthesse.

2. A templomban a gyülekezet minden tagja lássa a szószéken vagy az úrasztalánál álló lelkipásztort, és a lelkipásztor mindenkivel szembenézhesen a szószékről. Érzékeli a mimikáját, a gesztusait. Oszlop ne gátolja a rálátást, s a padsorok emelkedjenek. A karzatokon lévő helyek sem kivételek a fenti követelmények alól.

3. A templomépítészeti megoldások céltudatos erővel szolgálják azt, hogy a liturgia alatt minden istentiszteleti elem megkapja a maga fontosságának megfelelő ki-

²⁴ Vö. SIMON Viktória, *A kortárs evangélikus templomépítészet sajátosságai* (DLA értekezés), Bp., Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 2009, 9–10. <http://konyvtar2.mome.hu/doktori/ertekezesek/DLAertekezes-SimonViktoria-2009.pdf>. (Letöltés: 2014. 08. 18., 13.51.)

²⁵ KRÄHLING János, *Gyülekezeti központok a XX. század szakrális építészetében*, Építés–Építészettudomány, 36(2008), 122.

²⁶ CSIKESZ Sándor, *A debreceni Kossuth-utcai templom belső díszítése = Csikesz Sándor emlékkönyvek*, 3, Debrecen, Csikesz Sándor tanítványai és barátai, 1941, 196–202.

²⁷ CSIKESZ Sándor, *A református istentiszteleti hely fogalma...*, i. m., 138–139.

hangsúlyozást. Szolgálja minden a teljes összhangot. Vagyis a dinamika megköveteli a horasztikát és az akusztikát is.

Csikesz alapelvei szerint a református templom liturgikus terének a középpontjában a szószék, úrasztala és keresztelőmedence hármának együtt kell állnia²⁸, az egész gyülekezettel szemben, így is üzenve, hogy a templom a teljes Szentháromság egy örök Isten tiszteletéért van. Az Atya kegyelmesen hívogat a keresztség által, a Fiú hívogat az ő minden vétket eltörő érdemével az úrvacsora által, a Szentlélek pedig hívogat a bizonyásgtevő igehirdetés áldásaival a szószékről. A keresztségben leszünk az Atya gyermekeivé, az úrvacsorában Krisztus testvéreivé, az igehirdetésben a Szentlélekben részesedőkké. Ezért kell Csikesz szerint ennek a háromnak együtt lennie.

Ezt a tudatosan képviselt teológiai háttérrel megismerve egészen másként olvassuk a tervezési irányelveket, amelyek természetesen igényelték Borsos József építész minden tehetségét, de nem a saját feje után menő művész világraszóló, egyedi alkotásának létrehozására, hanem a református liturgikus teológiai elvárás megvalósítására. Borsos József – bár nehéz szívvel vette tudomásul²⁹ a túlzottan teológiai szempontú irányítást, de – teljesítette ezt a feladatot.

Mi volt a feladat? A tervezési irányelvek szerint: a templom homlokzati kiképzésének alkalmazkodnia kellett az egyetem központi épületéhez és a Református Kollégium jellegzetes homlokzatához.

„A templom hajója magas földszintes elrendezésben tervezendő, főbejárat feljárattal, tágas vestibüllel, amelyben a ruhatárak is elhelyezendők. A hívek padosrai enyhén emelkedő lejtőn, illetve lépcsőzetesen elhelyezve és pedig a földszinten 700, a karzatokon 300, összesen lehetőleg 1000 személy részére ülőhelyekkel és az egyetemi ifjúsági egyesületek vezetőinek és zászlóinak elhelyezésére 12 fülkével. A kórus külön karzaton helyezendő el, 50 személy részére férőhellyel. Az Úrasztala, szószék, lelkészek helye a főhajótól korláttal elválasztott és felmagasított tágas területen helyezendő el, az egyetemi tanács, egyetemi tanárok, egyházi és világi előkelőségek helyeivel mintegy 70 személy számára. Ugyanezen oldalon helyezendő el az orgona, mely orgonahangversenyek megtartására is alkalmassá teendő és pedig mint hátsó falsík kiképzése. A hozzátartozó játszóasztal oldalt helyezendő el. Az eddig felsorolt összes hely benne van az 1000 személy létszámában.

A szószék mögött helyezendő el a lelkész-szoba közvetlen feljárattal a szószékhez és bejárattal a templomba; a lelkész-szoba mellett egy hivatali szoba és közös várószoba, templomszolga részére egy szoba tervezendő; ezenkívül gondoskodni kell az orgona szelládája részére szolgáló helyiségről is.

²⁸ A tervek szerint az Egyetemi templomban az orgona elképzelt helye is a gyülekezettel szemben, a szószék fölötti és melletti falon lett volna.

²⁹ Vö. BORSOS József, *A debreceni egyetemi református templom...*, i. m., 142–144.

A templom alatti etageban helyezendőek el a következő helyiségek:

- 2 női egyesületi terem, egyik cc. 40 m², a másik 30 m² területtel,
- 3 férfi egyesületi terem egy cc. 40 m², kettő 30 m² területtel,
- 1 ifjúsági gyülekezeti terem 40 m² területtel,
- 1 konfirmációs terem 40 m² területtel,
- 1 presbiteri terem 25 m² területtel,
- 1 bibliaköri terem 50 m² területtel, minden terem mellett egy-egy cca. 15 m² területű hivatali szobával, külön-külön megközelíthetően, de a gyülekezeti, konfirmációs és presbiteri terem egymás között is összefüggésbe hozhatóan.

Tervezendő ezen kívül három kisebb helyiség a gyülekezeti terem mellett. Gondolkodni kell megfelelő számú és méretű lépcsőház és toilett helyiségek felől. Az altiszt lakása: 1 szoba és mellékhelyiségekkel szintén itt helyezendő el.

Lehetőleg különállóan az emeleten legyen a felügyelő egyetemi theologiai tanár lakása: 5 lakószoba, hall és minden mellékhelyiséggel; földszinten egy egyetemi hitszónok és helyettes lelkész lakása és pedig egyenként két lakószoba a szükséges mellékhelyiségekkel; az alagsorban helyezendőek el a közös mosókonyha és a lakások raktárai.

A templom légfűtési berendezéssel látandó el a központi épület gőzfűtésének alagút hálózatából leágazóan. A lakóépület önálló melegvízfűtéssel tervezendő.”³⁰

Az építkezés kivitelezésére 1938-ban írta ki a pályázatot a Debreceni Egyetem vezetése, a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Húsz pályázati anyag érkezett be a kitűzött határidőig. A bírálóbizottság 1938. szeptember 27-én bízta meg az Egyetemi templom felépítésével Sebestyén Lajos építési vállalkozót.³¹

³⁰ TtREL I.8.b.16. Debreceni Református Kollégium Jubileumi Végrehajtó Bizottságától – Tervpályázati hirdetés. 3-4.

³¹ KEREPESZKI Róbert, *Feszültségek az egyetemi templom építése körül 1938-ban*, Gerundium: Egyetemtörténeti közlemények, 2011/1-2, 125-134. „Ez a határozat azonban nemcsak a jobboldali radikális egyetemi hallgatók szervezeteiben, hanem a város társadalmában is nagy felháborodást váltott ki, ugyanis Sebestyén zsidó származású volt. Különösen értetlenül fogadta a mindinkább jobbra tolódó közvélemény ezt, hiszen néhány hónap telt el csupán az első zsidótörvény (1938. évi XV. törvénycikk) hatályba lépése óta, ami »a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról« címet viselte, tehát elsősorban a zsidók »térfoglalását« vette célba, és az első lépést jelentette a fokozatos kiszorításukban. [...] A döntés háttérben egyébként az állt, hogy a Sebestyén-cég »egyedül volt a vállalkozók között, aki vállalta a pályázati felhívásnak azt a kikötését, hogy az anyagárák drágulása esetén ezen a címen külön igényt nem lehet támasztani«, és »ezt a kikötést a ker(esztyén) vállalkozók nem vállalták«. Egy másik korabeli hangulatjelentés szerzője úgy fogalmazott: »ott történt a hiba, ahol ezt a pályázati felhívást kibocsátották, mert a faji érdekeket komolyan elősegítő embernek [...] számításba kellett volna vennie azt, hogy ilyen kikötéseknek a tőkeszegény ker(esztyén) vállalkozó eleget tenni nem tud, hogy ilyen kikötéseket csak a tőkeerős zsidó vállalkozók képesek ez idő szerint vállalni.« (KEREPESZKI, i. m., 128) – A Turul Szövetség memorandumokkal tiltakozott a döntés

A templom alapkövét 1939. április 27-én tették le a Kollégium 400. éves fennállására tervezett ünnepség részeként. A vendégek sorában ott volt Bacsó Jenő rektor, Révész Imre püspök, Jalsoviczky Károly, a VKM államtitkára, Kölcsény Sándor polgármester, és helyszíni tudósítással számolt be róla a Magyar Rádió is. Az alapkő-
okmány szövege az alábbi volt:

„EGYEDÜL ISTENÉ A DICSŐSÉG!

Jóllehet a halhatatlan, láthatatlan, egyedül bölcs Isten (1Tim 1,17) szent Igéjében nyilván kijelenti, hogy Ő kézzel csinált templomokban nem lakik (ApCsel 17,24), sőt egyszülött Fia, az Úr Jézus Krisztus által, azt a dicsőségesen bizonyos ígéretet adta egyházának, hogy ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az Ő nevében, ott van közöttük (Mt 18,20): mégis az emberi nemzet iránt való mondhatatlan irgalmasságból úgy rendelte, hogy az Ő evangéliuma mindenkinek mind az idők végéig hirdettessék. Mert a hit hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által (Róm 10,17).

Isten igéjének hirdetésére és magyarázására viszont hajlék szükséges, ahol a teljes Szentírás szerint elegyítetlenül hangozzék az Ige alkalmas és alkalmatlan időben és ahol ekképen maga az Úrnak Lelke szóljon az Ige elhívott szolgálói által, elfedezve és kipótolva azoknak sok nagy gyarlóságát.

Ez a szent szükség indította a debreceni magyar királyi Tisza István-Tudományegyetem református templomának felépítésére azokat a tényezőket, amelyek négy század óta válllvetve biztosították Debrecenben az Isten igéje szolgálóinak, a lelkipásztoroknak képzését: a tiszántúli református egyházkerületet, a debreceni református egyházközséget és Debrecen szabad királyi városát.

A Magyar Állam, amely fentnevezett egyetemének kötelékében amúgy is református hittudományi kart tart fenn, teljes megértéssel tette magáévá ezt az Istennek tetsző törekvést s azokat az áldozatokat, amelyeket a nemes cél megvalósítása érdekében a másik három tényező együtt hozott, a saját forrásából csaknem kétszeres hozzájárulással egészítette ki.

Tette ezt azért, mert a maga részéről is elodázhatatlanul fontosnak és sürgősnek, a debreceni egyetem és a magyar ifjúság jövő fejlődése legmagasabb érdekében állónak ítélte azokat a lelkipásztori, általában lélek-

ellen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál és a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökénél. A minisztérium és Révész Imre püspök is visszautasította a vádakát. A püspök a Bocskai Bajtársi Egyesülethez tartozó teológiai hallgatókat is megróta. Csikesz Sándor prorektor a bírálóbizottság nevében reagált: a „Végrehajtó Bizottság minden egyes tagja nyugodt lelkiismerettel nézhet ennek a vádnak szemébe, mert semmiféle államérvényes tiltó rendelkezés nincs a zsidó vállalkozásának kizárására, mert az építkezés megrágulása folytán az építkezésre szánt összeg vásárló ereje csökkent és így senki sem vehette a felelősséget magára, hogy a közpénzből súlyos tízezreket áldozzon divatos politikai jelszavaknak, s mert a megbízást nyert cég a központi épület építkezését kivéve (de azt is ő fejezte be) az egyetemi és klinikai telep valamennyi építkezését közmegelegedésre elvégezte.” (KEREPESZKI, i. m., 133.)

mélyítő, -tisztító és -erősítő feladatokat, amelyeket az egyetem ifjúsága és egész személyzete körében egyetemi templom nélkül maradandó hatással nem lehet megoldani.

Mindezeknek következtében a debreceni Kollégium négyszázados fennállásának emlékünnepe, az Úr 1939. esztendeje április havának 27. napján délelőtt 11 órakor letétetett a debreceni magyar királyi Tisza István-Tudományegyetem református templomának alapköve s abban ez az irat sajátkezű aláírásunkkal megerősítve elhelyeztetett.

Szolgáljon az alapkövön emelkedő szent hajlék mindenkor a magyar nemzeti lélek meggazdagodására és a Szentháromság egy Isten dicsőségének e földön is mind teljesebben való feltündöklésére.

Kelt Debrecen szabad királyi városában, 1939. április hó 27-én. A Magyar Állam részéről: dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter, dr. Bacsó Jenő a m. kir. Tisza István-Tudományegyetem e. i. rektora.

A tiszántúli református egyházkerület részéről, a debreceni református egyházközség és Debrecen sz. kir. város részéről: D. Dr. Révész Imre püspök, báró Vay László egyházkerületi főgondnok, dr. Kölcsey Sándor polgármester és egyházközségi főgondnok.”³²

A telek az egyetem tulajdona volt, a templom építési költségeit pedig megosztva vállalta magára a Tiszántúli Református Egyházkerület, a Debreceni Református Egyház, Debrecen város és a magyar állam.

A felépített templom mint gyülekezeti központ nemcsak építészeti és iparművészeti jelentet mintát, hanem egyházművészeti szempontból is.

A keresztelőmedence Zsolnay-majolikából készült.³³

Archív felvétel a megsemmisült keresztelőmedencéről

Csikesz Sándor színes üveglakokat terveztetett Haranghy Jenő iparművész tanárral, amelyeket szigorú bibliai-teológiai mérce alapján határozott meg. Elveit már a Debrecen-Kossuth utcai templom belső díszítéseinek kigondolásakor négy pontban fogalmazta meg:

³² TtREK R 2811/42. Az eredeti fogalmazványon az időpont 1938. október 4. volt.

³³ A II. világháború előtti képek a Debreceni Egyetem elektronikus Archívumának (DEA) gyűjteményéből valók. Köszönöm dr. Juha Enikő és Legeza Boglárka szíves segítségét.

A szószék

Mennyezetkazetták erdélyi ornamentikával

„Az első: feltétlenül a Bibliából legyen az a szimbólum, az a jelkép vége és mindenütt jelöltesse meg a bibliai hely is, hogy a legegyszerűbb hívő is rákereshessen a Szentírásban és meggyőződhesse, hogy az a szimbólum a Bibliából vétetett. Második: egyenlő mértékben vétessék az Ószövetségből és az Újszövetségből, mert református egyházunk alaptanítása, hogy a Szentírás két része egymást egészíti ki, egymást világosítja meg, egymást magyarázza, s minden ószövetségi ígéretnek újszövetségi beteljesülés felel meg. Harmadszor: a már előbb említett elv megtartása, hogy t.i. semmiféle emberi alak ki ne ábrázoltassék, megpótolva azzal, hogy ez a kiábrázolás semmi körülmények között sem lehet szobormű, vagyis faragott kép, melyet Isten a tíz parancsolatban tilt. Negyedszer: minél bővebben alkalmaztassanak bibliai Igék a falakon, közöttük különösen a tíz parancsolat, az úri imádság, a szeretet királyi parancsa, s a lélekben és igazságban való istenimádás parancsolata, valamint az úrvacsora szereztetési igéi és a legismertebb zsoltárok részletei.”³⁴

³⁴ CSIKESZ Sándor, *A debreceni Kossuth-utcai templom belső díszítése...*, i. m., 197.

Az Egyetemi templom bőséges bibliai szimbólummal készült el. Első lelkipásztora, Szenes László szerint „Csikesz professzor nem gondolt arra, hogy minden új templomba ilyen sok bibliai képet vigyenek be. Ő az Egyetemi templomot arra használta fel, hogy itt tárlatszerűen csoportosítsa és egybegyűjtse azokat a képeket, amelyek a legszigorúbb református szemszögből is megállják a helyüket. Ha most már valahol új templomot építenek, az építetők bejöhetnek ide s választhatnak itt a maguk temploma számára annyi bibliai képet, amennyit szükségesnek és elegendőnek látnak.”³⁵

Az Egyetemi templom üveglakait úgy rendezte Csikesz professzor, hogy a kép-párok egyik sorozata a Krisztusra mutató, az ő munkásságát előkészítő mozzanatokot ábrázolta, míg a másik sorozat a Krisztusban teljessé lett kijelentés lényegét mutatta be.

KRISZTUSRA ELŐKÉSZÍTŐ KÉPEK

Nagy ablakok a szószék bal oldalán:

- A tízparancsolat két kőtáblája
- Dávid hárfája
- Noé bárkája
- Olajágat vivő galamb
- A kettéválasztott tenger
- Égő csipkebokor
- A jerikói kürtök
- A Sion hegyének temploma

KRISZTUSBAN TELJESSÉ LETT KIJELENTÉS

Nagy ablakok a szószék jobb oldalán:

- Kinyitott újszövetség
- Karácsony este Betlehemben
- Keresztelő kéz
- Mezők lilioma, ég madarai
- A pálmaágas virágvasárnap út
- Az úrvacsora
- Egy vérző kézre a nap elsötétedik
- Pünkösdi tüzes nyelvek

³⁵ SZENES László, *A Debreceni Egyetemi templom*, Debrecen, Egyetemi ny., [1943?], 16.

A KÉPPÁROK JELENTÉSE

Törvény és Evangélium
Emberek éneke – Angyalok éneke
Ítélet vize – Kegyelem vize
Életet hirdető természet – A természetre gondot viselő Isten
Út az ígélet földjére – Virágvasárnapi út a megváltásra
A pusztai néphez a csipkebokorból szóló Úr – Az anyaszentegyháznak adott
„látható ige”
A kürtök szavára leomlik a város fala – Krisztus nagypénteki szenvedésekor
elsötétül a Nap
Felépült a földi templom – Épül a lelki templom

FELSŐ KISEBB KÉPEK

A szószék oldalán:

- Alfa és ómega
(Kezdet és vég)
- Kétélű kard lángnyelvekkel
(A legyőzhetetlen Ige)
- Egyházunk címere
(ami Debrecen címere is)
- Szőlőfürtök
(A keresztyének jócselekedetei)
- Halak
(„Emberek halászaivá tesznek titeket”)

A szószékkal szembeni oldalon:

- Holló
(Illés)
- Olajoskorsó, lisztetál
(Illés)
- Áldozati bárány
- Az ércbíró
- Falra író kéz: Megmérettél
és könnyűnek találtattál

A szószék bal oldalán:

- Mint a szép híves patakra
a szarvas kívánczik
- A „szárnyas könyv”
- A szövetségláda
- A kivirágzott vessző
- Az utolsó ítélet harsonái

A szószék jobb oldalán:

- A szegény asszony két fillérje,
égő szívvel
- A tíz szűz mécsesei
(Az advent jelképei)
- Hegyen épített város
- A kakas
- Tengerből halászott drágagyöngy

ÖT HOMLOKZATI ABLAK A SZÓSZÉKKEL SZEMBEN

Legyen világosság! – A világteremtés mozzanatai öt képben
Középen sugarakat lövellő Nap, körülötte az ősköd foszlányai között égitestek szü-
letnek, csillagok, üstökösök rohannak, sziklák emelkednek ki a tengerből, s a bar-
lang szájából tűz lobban elő.

A világteremtés mozzanatai az öt homlokzati ablakon a főbejárat fölött,
a szószékkel szemben

Makkai Sándor, a Hittudományi Kar dékánja az alapkőletétel után így értékelte az Egyetemi templom jövődjének jelentőségét:

„önmagában is felbecsülhetetlen jelentősége és hatása lesz az egyetemi templomnak a tudomány csarnoka mellett. Külső ottlétén túl igehirdetői és missziói munkájával arra lesz hívatva, hogy megszentelje a tudományt, hogy hirdesse az egészséges tudomány dicsőségét, amely a tiszta evangéliumi hittel való mélységes egységében és harmóniájában teljesebbé válik. Annak lesz tehát zengő bizonyítéka, hogy elvész a nép, amely tudomány nélkül való és elveszejteti a népet az a tudomány, amely hit nélkül való. Az egyetemi templom az élő Istennel való találkozás szentélyéül épül, elsősorban azok számára, akik a teremtet szellemiséggel a tudományban találkoznak. Hogy ez a kettős találkozás a Krisztusban egybe esik és így válik a nemzet gyógyító és tápláló szolgálatává: ennek beszédes szimbóluma is, hatékony tényezője is az egyetemi templom. Mindezek után pedig még egy fontos dologra kell figyelemmel lennünk az egyetemi templommal kapcsolatban. Magát az egyetemet sem szabad elszigetelt és elszakított intézménynek tartanunk az étellel és a közönséggel szemben, sőt nemzetnevelő kötelessége érdekében azzal a legszorosabb és a lehető legtermékenyebb kölcsönviszonyban állónak. Annál inkább kell hangsúlyoznunk azt, hogy az egyetemi templom nem jelenthet, és nem munkálhat elszigetelődést a debreceni református gyülekezettel szemben. Ellenkezőleg: a benne és általa kifejtendő lelkipásztori szolgálatnak szervesen be kell kapcsolódnia az egyetemi ifjúságon túl a debreceni gyülekezet életébe és közelebről az egyetem körül kialakult és kialakítandó egyházzrész gondozásába, missziói munkaközösségébe.”³⁶

A Csikesz Sándor professzor által megálmodott és a Borsos József építész tervei alapján megépült egyetemi templom 1942. május 17-én, pünkösdi ünnepén nyitotta meg kapuit.³⁷

Az önálló egyetemi lelkész szükségességét Makkai Sándor professzor indítványozta. Az elkészült egyetemi templomban főként a Hittudományi Kar professzorai prédikáltak, ahogyan azt az 1942/43. tanév őszi félévében elhangzott első prédikációsorozat is bizonyítja, amikor *Az anyaszentegyház csodája* címmel prédikáltak az új templomban.³⁸

³⁶ Makkai Sándor: *Egyetemi templom*, Lelkészegyesület, 1938. október 1. 39-40. szám 312-313.

³⁷ Szép folytatása ennek a történetnek, hogy Csikesz Sándor korai halála után, amikor még fel sem volt szentelve a debreceni Egyetemi templom, 1941. szeptember 8-án elindult Szegeden a Honvéd téri református templom építése. S amit Borsos József megtanult a Csikesz-féle liturgikus súlypontú templomépítéssel elvárásaiból, azokat ötvözi a saját invencióival, a szeretett klinkertéglás külsővel, s Szegeden egy gyülekezeti centrumként szolgáló, több funkciót befogadni kész templomot épített: színes ablaküvegekkel, mélyföldszintjén gyülekezeti teremmel és mellékhelyiségekkel, két hátsó falához épített egyházi lakással és lelkési hivattal. A templom 1944-ben készült el.

³⁸ Az Egyetemi templomban az 1942/43. tanév első félévében elhangzott első prédikációsorozat is

Sajnos a második világháború nem kímélte az épületet és berendezését. 1944. szeptember 15-én a templom tetőzete és szószék fölötti mennyezete légiakna-találatot kapott. A beszakadt rész 11-12 méter átmérőjű volt. A színes ablaküvegek is ekkor pusztultak el. A tornyon két helyen 80 cm-es rés támadt a belövések miatt. A Vörös Hadsereg 1944. november 4-én katonai beszállásolásra lefoglalta a templomot. A tervezett 30 nappól tizenhárom hónap lett, a katonai igénybevételtől 1945. december 4-én szabadult meg az épület. Koncz Zoltán egyetemi lelkész ekkor kelt leírása szomorú helyzetképet adott a látványról:

„Szószék koronája, belseje, aijtája összetörve, megsemmisítve. Úrasztala felfordítva, félredobva, egy oldala betörve, kenyér és borosztó 2 szárnya feltüzelve. Szószék előtti térség linóleum burkolata feltépve. Zsolnai keresztelő-medence, harmónium, acélperselyek összezúzva. Mózes-szék, orgona-imitáció megsemmisítve, 3200 körtes ablakvilágítás, 12 neoncső, 2 drb. transparens-világítás, kapcsolók, ruhatári szekrények, mellékhelyiség aijtók megsemmisítve. Gyülekezeti terem, bibliaköri termék aijtjai, ablakai $\frac{3}{4}$ részben feltüzelve. Lelkészlakás, hivatal, szószékfeljáró, altiszti lakás, segédlelkéshi szoba faanyaga részben, vagy egészben megsemmisítve. Fürdőszoba fürdőkádja, konyha gáztűzhelye, vízmelegítő elvívve. Gépház 2 drb. motorja, 2 drb. monométere (fesz mérője), fűtőventillátor 2 csapágya leszerelve, elvívve. 68 keményfapadból 14 meghagyva. Lelkész által átadott 238 drb. kulcs, táblástól megsemmisítve.”³⁹

A liturgikus tér a háború utáni állapotban
(A kép készült: 1976. július 1-jén)⁴⁰

kiadásra került: *Az anyaszentegyház csodája, A Debreceni Egyetemi templomban elhangzott első prédikációsorozat*, Debrecen, [s. n.], 1943 (Az Igazság és Élet füzetek, 30).

³⁹ TtREL I. 8. d. „ifj. Révész Imre II.” – Koncz Zoltán lelkész jelentése a debreceni református egyetemi templom állapotáról. Debrecen, 1945. december 4.

⁴⁰ TtREL I. 8. c. Általános adattár.

Képek a templomtér és az alagsor háború utáni állapotáról. (A képek 1976. július 1-jén készültek)⁴¹

A háborús évek pusztítása, majd az államosítás elvette a lehetőségét annak, hogy az egyetemi templom szerves részét képezze az egyetemi életnek. A második világháború utáni ideológiai fordulat értelemszerűen útvját állta az egyetemisták közötti lelkigondozásnak is, illetve az egyetemi lelkészség kibontakozásának. A súlyos károkat szenvedett templom egyetem melletti jelenléte egyre zavaróbb lett az új ha-

⁴¹ TtREL I. 8. c. Általános adattár.

talom szemében. A Református Kollégiumba visszaköltöztetett Hittudományi Kar (1949), majd a Debreceni Egyetemről leválasztott teológiai képzés és Teológiai Akadémiává válás (1950/51) és az erősödő egyházellenes politikai szándékot zavarta az „Egyetemi templom” elnevezés és egyre inkább a városrész neve után Nagyerdei református templommá vált. Az 1970-es évekre a templom alagsorában zajló gyülekezeti élet sem volt kívánatos. A templom állami tulajdonba kerüléséről már 1966-ban megszületett a határozat, de a döntés megvalósítására 1975-ben került sor. 1977-től az egyetem melletti „tornyos épületet” az egyetemi könyvtár használta. Az állam 2006-ban adta vissza az Egyetemi templomot a Tiszántúli Református Egyházkerületnek, amely a református egyetemi gyülekezet és missziói munka céljait szolgálja.

A templom eddigi történetére visszatekintve érezzük, hogy mennyire igaza volt az elsőként megválasztott egyetemi lelkésznek, Szenes Lászlónak, aki azt írta: az Egyetemi templomnak „az a hivatása, hogy állandó összekötő híd legyen a magasabb fokú oktatásért oly sok áldozatot hozó tiszántúli reformátusság és az állami Egyetem között. Jelképesen szólva a Kollégium állandó nagykövete ez a templom.”⁴²

⁴² SZENES László, *i. m.*, 4.

{FEKETE KÁROLY: *Csikesz Sándor és a debreceni Egyetemi templom*}

A debreceni Egyetemi templom